

קשר לספרים

באין אונים ובאין עונים

יוסף גורני, קריאה באין אונים: העיתונות היהודית בארץ-ישראל, בבריטניה, ארצות הברית וברית המועצות לנוכח השואה, בשנים 1939-1945, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד ואוניברסיטת תל-אביב, 2009, 320 עמ'.

אפתח בגילוי נאות: כותב דברים אלה עמד ליד עריסתו של ספר זה. לפני שבע שנים ערכתי יחד עם פרופ' דינה פורת את הקובץ **העיתונות היהודית בארץ-ישראל נוכח השואה, 1939-1945** (תל-אביב, 2002), שבו נכללו מאמרים שלנו ושל אחרים על התייחסותה של העיתונות בארץ לידיעות על השואה. כששמעתי מפרופ' יוסף גורני על תכניתו לפתח את הנושא ולעמוד על התייחסות העיתונות היהודית בבריטניה, בארצות הברית ובברית המועצות בעת מלחמת העולם השנייה לידיעות הבלתי בדוקות, ולאחר מכן הבדוקות, על השואה, סברתי כי כל הרחבה בנושא חשובה ומבורכת.

לאחר הופעת הספר התברר לי, ובוודאי לכל מי שמעורה בעניין, כי גורני הצליח לחשוף פן לא מוכר כמעט בהיסטוריה היהודית של המאה העשרים, במיוחד בפן התקשורתי שלה. הקורא הישראלי, שאינו מודע **דיו** למקומה של העיתונות היהודית בעולם מתוודע למה שידעו ולמה שלא ידעו עורכי העיתונים וכותבי המאמרים הראשיים, לכתבות ולכותרות בתקופת המלחמה, ומה נכתב בעיתונים היהודיים בארבעה מוקדים מרכזיים של העיתונות היהודית דאז: ארצות הברית, בריטניה, ארץ ישראל וברית המועצות.

זהו ללא ספק ספר פורץ דרך, המחזק גישה שלא הייתה מקובלת עד לפני מספר שנים, כי העיתונות היא כלי מחקר חשוב וכי יש להתייחס אל העיתונים של אתמול ושלשום כמקור היסטורי ולא "לעטוף בהם דגים מלוחים", כפי שנהוג היה לומר בעבר.

לגופו של עניין, ראוי לפסול על הסף – בהקשר לעיתונות היהודית בתקופת מלחמת העולם השנייה – את הגישה של היסטוריונים ומבקרים, דהיינו גישת ה"ידעו ולא כתבו". לפי תפיסה זו, בעת המלחמה הושקו והועלו המידע הטרגי שהגיעה מאירופה הכבושה לפי הנחיות המימסד ו/או המנהיגות הפוליטית, שהעיתונות הייתה כפופה להם במישרין או בעקיפין. ראש וראשון למחזיקים בדעה זו בארץ היה החוקר שבתי ב' בית-צבי בספרו **הציונות הפוסט-אונגדית במשבר השואה** (תל-אביב, תשל"ז), ולא במקרה נקרא אחד הפרקים בספרו "השתקה עמוקה".

בהקדמה לספרו מציין גורני כי בהחליטו לקפוץ למים העמוקים של העיתונות היהודית בעת המלחמה בארבע המדינות עמדה לנגד עיניו המגמה "לבחון את המיתוס" של השתיקה וההשתקה שאותו טיפחו היסטוריונים ביקורתיים מזרמים אידיאולוגיים קוטביים כלפי

הממסד היהודי העולמי באותן שנים, כאשר ביסודה עמדה השאלה מה ידעו העיתונים היהודיים על גורלם של יהודי אירופה הכבושה על-ידי הנאצים, כיצד דיווחו על המתרחש שם, ובמיוחד באיזה אופן הם הבינו את אשר ידעו".

פרק אחר פרק מוליך אותנו המחבר בשביליה של העיתונות היהודית דאז. מעניינת במיוחד היא העיתונות היהודית בשלוש מדינות: ארצות הברית, בריטניה וברית המועצות. במיוחד נכון הדבר לגבי האחרונה, שבה נבחן העיתון האידישאי **אייניקייט** (אחדות), ביטאנו של הוועד היהודי האנטי-פאשיסטי, גוף לאומי שהרשו השלטונות הסובייטיים להקים בתקופת המלחמה. מן הספר עולה שהכתיבה ה"לאומית" בעיתון זה, לרבות נטיות "ציוניות", עלתה לכמה ממשותפיו בחייהם לאחר שנים אחדות, בתקופה שבה חוסלה התרבות היהודית בברית המועצות.

לגבי העיתונים השונים בארץ ומחוץ לה, נבחנת ההתייחסות לידיעות שהגיעו מאירופה הכבושה בשתי תקופות: עד נובמבר 1942, עת נתגלו הממדים המפלצתיים של מכונת ההשמדה הנאצית, וממועד זה ועד לסוף המלחמה. לדעתי, התקופה הראשונה מעניינת יותר, שכן בה שררו מבוכה ואי ידיעה שהביאו לפיתוח תובנות שונות, ולעתים גם משונות, לרבות אופטימיות (שכיום נראות הויות להפליא).

אשר לארץ ישראל, גורני בוחן את התייחסות לידיעות מ"שם" בתחילת המלחמה בחמישה עיתונים: **דבר**, **הארץ**, **הצופה**, **הבוקר** ו**המשקיף**. מעבר לניתוח כמותי (המופיע בפרק האחרון של הספר, ונערך בידי הילה בראון-רינות), עומד המחבר על דמיון והבדלים בפרסומי העיתונים השונים. כך, **דבר** ההסתדרותי-מפא"י ו**הצופה** הדתי-לאומי הרבו לכתוב על הנושא והיו קרובים בדרך הבאת הידיעות והפרשנות עליהן. "להארץ הייתה עמדה משלו, שלא הייתה רחוקה מעמדת שני העיתונים הקודמים; **הבוקר** הימני מיעט לכתוב בשנים הראשונות על אסון יהדות אירופה, עובדה שהוגדרה על-ידי גורני כ"מתמיהה כשלעצמה" (עמ' 71). מתברר שהעיתון אימץ את הקו שהתווה עורכו, פרץ ברנשטיין, שהדאגה העיקרית צריכה להיות לגורלו של היישוב היהודי בארץ ישראל, "כתשובה היחידה האפשרית לאסון אשר פקד את העם היהודי בגולה" (עמ' 72). אמרו מעתה: לא **דבר**, ברל כצנלסון ובן-גוריון ה"שמאליים" הם הפלסטינוצנטרים בהתייחס לידיעות מאירופה הכבושה, אלא דווקא ברנשטיין ו**הבוקר** הימניים. אשר ל**המשקיף** הרוויזיוניסטי, גורני מגלה כי למרות היותו כלי הביטוי של האופוזיציה הציונית החוץ-פרלמנטרית, לא היה שוני רב בצורת הבאת החומר אצלו על המצב באירופה הכבושה, בהשוואה לעיתונים ה"ממסדיים". מה שאפיין אותו במיוחד, כהגדרת גורני, היה "האופטימיזם הבלתי-נלאה שלו". גם **דבר** ו**הארץ** לא היו נקיים מאופטימיזם לגבי עתיד יהדות אירופה תחת השלטון הנאצי

תוך ביקורת עצמית על הכתיבה הקודמת, המצמצמת את ממדי האסון, והפגנת אופטימיות ביחס לעתיד. כל העיתונים קראו לעשות מאמצים עילאיים להציל את מי שאפשר עוד להצילו. עד מהרה התברר להם שמנהיגי בעלות הברית אינם מוכנים ל"אפליה מתקנת" ביחס להצלת יהודים, ומבחינתם ניצחון על גרמניה יביא בטווח הארוך גם להצלתם של יהודים. עתה נוספה, בעיקר בארצות הברית, בעיה חדשה: איך להביא את העיתונות הכללית לכתוב על שואת היהודים. כך, אפילו לאחר שכתבים אמריקנים ביקרו במחנה המוות מיידנק – שנכבש בידי הרוסים ב-1944 וזוועותיו נחשפו, לרבות טבח של מיליון וחצי בני אדם, מהם מיליון יהודים – ה יכול היה עיתון כהרלד טריביון הניו יורקי לכתוב שיש להמתין לעדויות נוספות לפני שחורצים את דינם של הגרמנים. גם הניו יורק טיימס היוקרתי כתב על הממצאים הנוראים בזהירות. לעומת זאת, העיתונים האמריקנים יצאו מגדרם שנתיים לפני כן, כשהגרמנים רצחו 300 אזרחים צ'כוסלובקים בכפר לידצה, שליזו למוות הארכי-תליין הנאצי היידריך. אז הם כתבו במילים חריפות במיוחד, דבר שהביא פובליציסטים בעיתונות היהודית לטעון כי בכל הקשור לטבח היהודים מתרחשות "מאות לידצות" ואין כמעט מגיב על כך בעיתונות האמריקנית הכללית.

מפרק הסיכום של הספר עולה כי המחבר מעניק לסיקור השואה בעיתונות היהודית בארבע המדינות האמורות ציון טוב למדי, וסבור שאין להאשים את העיתונאים, את העורכים ואת הפובליציסטים בהסתרת האמת. יתר על כן, בשל תנאיה המיוחדים של המלחמה וחולשתו של העם היהודי כמסגרת פוליטית, לא יכולה הייתה המנהיגות היהודית לצאת בגלוי נגד מנהיגי בעלות הברית, ואת התפקיד הזה מילאה העיתונות היהודית.

קשה גם להאשים את העיתונים בריכוך מסוים של הידיעות הנוראות במחצית הראשונה של המלחמה. היו לכך סיבות מספר, ובראשן אי היכולת להאמין לממדי האסון, שכמותו לא חווה עם מעולם, גם לא העם היהודי למוד הסבל והרציחות.

התמונה העולה מן הספר היא של קיבוצים יהודיים המנסים לשמור על שגרת חיים בסיטואציה קשה ומיאשת, קוראים – באמצעות עיתוניהם – באין אונים להצלת אחים וקרובים, ולא נענים, משום שאין להם עונים בצמרות השלטון בארצות הברית ובבריטניה.

לא בכדי כתב העיתון דבר ביום שלאחר חשיפת האמת הנוראה על גורל יהודי אירופה, ב-23 בנובמבר 1942: "אין אונים יבך היום העם למשפחותיו".

מרדכי נאור

לשרטט את מפת התקשורת הדתית החדשה

צוריאל ראשי ומוטי זפט (עורכים), תקשורת ויהדות: אסופת מאמרים, פתח תקוה, כתר הזהב, 2008, 257 עמ'.

שלהי שנות השמונים של המאה העשרים בישרו ראשיתו של שינוי ביחסה של החברה הדתית ציונית ושל החברה החרדית בישראל אל השימוש באמצעי תקשורת ההמונים. השינויים במבנה המוסדי של אמצעי התקשורת בישראל, כגון התפתחות העיתונות המקומית,

בתקופה הראשונה, אך הם היו, כהגדרתו, "אופטימיסטים זהירים", ואילו בהמשקיה חגגה אופטימיות מפליגה באשר לגורל היהודים באירופה בזמן המלחמה ולאחריה.

לגבי ארצות הברית, דומה שנשכח מאתנו כי עד כניסתה למלחמה, בדצמבר 1941, דהיינו שנתיים ורבע לאחר שזו פרצה, שררה בה אווירת בדלנות, והעיתונות היהודית (חלק גדול ממנה בשפת אידיש), שהפגינה עמדות אנטי-פאשיסטיות ואנטי-נאציות, הואשמה שהיא מנסה לגרור את ארצות הברית למלחמה לא לה. ארגונים אנטישמיים אף האשימו את היהודים ואת עיתונותם בכגייה באינטרסים הלאומיים. לאור זאת יש להעריך את עמדתם העקיבה של עיתוני האידיש הגדולים פארווערטס, דער טאג ודער מארגען זשורנאל, ועיתונים יהודיים נוספים, שהתריעו ללא הפסק על האכזריות הנאצית, אף בעת שהדבר היה בלתי פופולרי. אין זה אומר שעיתונים אלה ידעו לפרש ולחזות את הצפוי ליהדות אירופה. יותר ויותר השתלטה על עיתונים אלה אווירה של חוסר אונים, בעיקר בשל סירוב ממשלות בעלות הברית לפעול להצלת יהודים, ומכאן גם שם הספר, קריאה באין אונים.

לאור האמור לעיל, מסקנת המחבר היא שרוב העיתונים הביאו מאז תחילת המלחמה מידע רב למדי על הרג יהודים, ובשום אופן אין לדבר על הסתרת מידע, אלא על ריכוזו לעתים ועל אי מתן אמון בו מתוך תקווה שהידיעות מופרזות ובסופו של דבר יתברר כי היקף האסון היהודי מצומצם יותר. יש להבין גם את מדיניות העורכים, שהקדישו את המקום העיקרי למהלכי המלחמה. בעיתונות בארץ פורסמו הידיעות על השואה בעמודים הראשונים, אם כי לרוב לא בכותרות הראשיות. לא נעדרו – הן בארץ הן מחוץ לה – גם תופעות של משאלות לב, בדיעבד מכמירות לב, שלא לומר מתמיהות. כזו הייתה גישתו של ההיסטוריון היהודי החשוב סלו (שלום) ברון, ששרטט ב-1940 תרחיש כזה: הכיבוש הגרמני של מדינות רבות באירופה עשוי להקל על מצבם של יהודי אותן מדינות ואף לשפר אותן. כיבוש הגרמנים, לגישתו, יביאו בסופו של דבר תהליך היסטורי שיכלול היווצרות אימפריה רב לאומית, שבה יאבדו הגרמנים-הנאצים את ההגמוניה המדינית שלה, כפי שקרה לגרמנים-האוסטרים באימפריה האוסטרו-הונגרית. ייתכן גם שהנאצים יקימו מחדש את "תחום המושב" היהודי.

אף לגבי ארץ ישראל היהודית הייתה לברון תחזית הזוויה משלו, ולפיה הארץ תיכבש ככל הנראה בידי הצבא האיטלקי שגיגע מכיוון מצרים, הערבים יתקוממו נגד הדיכוי האיטלקי, והשלטון הכובש יאלץ לבקש את עזרת היהודים כדי לסייע לו להתגבר על הערבים...

גם בארץ ישראל מצא גורני עיתונאים ופובליציסטים אופטימיים בתקופה הראשונה. כזה היה הפובליציסט אליעזר שטיימן בדבר, שגילה סימנים לתקווה אפילו בידיעות הקשות שהגיעו מאירופה הכבושה. מספרי העתק של הנרצחים כפי שהגיעו לארץ בקיץ 1942, לא ריפו את ידיו, ובסוף אוגוסט 1942, פחות משלושה חודשים לפני פרסום הידיעות הרשמיות על רצח המיליונים, הוא כתב מאמר שכותרתו, "כשלונו של המספר הגדול".

בתקופה השנייה (שלהי 1942-מאי 1945), לאחר שהמידע על הרג המיליונים הלך והתאמת, הגיעה לקצה תקופת התקוות והאשליחות. העובדות, ככל שנחשפו, קיבלו ביטוי בעיתונים היהודיים,

ומסוכנת לשיטתם. הוועדות שהוקמו לצורך קביעתה של עמדת ההנהגה הרבנית וההיתרים המוגבלים שניתנו לשימוש במחשב ובאינטרנט מעידים על החשש העמוק מפני השפעותיו של המדיום החדש. השימוש הנרחב בציבור הדתי והחרדי, כמו גם כמות האתרים האדירה, מעידים על ניכוסו הנרחב של המדיום, למרות ההגבלות. המפגש בין הטכנולוגיה התקשורתית למאפייניה התרבותיים של החברה הדתית מניב חידושים מרתקים ומהפכניים בשדה השיח הדתי. גם כאן, הדיון בתחום מוגבל ביותר ואינו שיטתי. אין ספק, לאור תהליכי השינוי שחלו בשני העשורים האחרונים, שהמפגש בין אמצעי התקשורת והחברה הדתית על מגוון קבוצותיה מחייב דיון מעמיק ומקיף.

אורלי צרפתי

פוליטיקה ותקשורת במשבר

אורית גלילי-צוקר, פוליטיקה תקשורתית בת זמננו: אזרחות מקוונת בעידן של מדיה on-line, חלק א, תל-אביב, הוצאת רמות, אוניברסיטת תל-אביב, 2008, 268 עמ'.

במאי קולנוע הסביר פעם את ההבדל בין החיים האמיתיים לבין סרט קולנוע, ואני מצטט מזיכרוני: "סרט הוא החיים עצמם, ללא החלקים המשעממים שבהם". נדמה שאפשר לומר על התקשורת המודרנית של ימינו שהיא משקפת את החיים עצמם, אבל בעיקר את החלקים הביזריים שבהם. אפילו תכניות הריאליטי שכבשו את מסכינו הן בעצם מציאות מדומה. אורית גלילי-צוקר מתמודדת בספרה, פוליטיקה תקשורתית בת זמננו, עם הסימביוזה שנוצרה בין תקשורת, בעיקר הטלוויזיה, שזנחה את העקרונות העיתונאיים של מידע רציני וענייני לטובת דיווח שגובל בבידור, לבין פוליטיקאים שזנחו את העקרונות של פוליטיקה אידאולוגית לטובת ספינים תקשורתיים.

גלילי-צוקר מצטטת בספרה את דבריו של רם לנדס, מנהל החדשות לשעבר של ערוץ 10, בראיון עיתונאי: "חדשות בטלוויזיה הן ז'אנר של רגש. אם כך, מה ההבדל בין חדשות לטלנובלה? זה בידור וזה בידור" (עמ' 9). במערכת הבחירות של 2009 בישראל הופיעו שר הביטחון אהוד ברק וח"כ לימור לבנת במסגרת ראיון בתכנית הסטירה ארץ נהדרת. הצופה הלא מיומן התקשה בוודאי להבחין מהי הדמות האמיתית שהופיע בפניו: זו של ברק שדיבר בחדשות על הטיילים המשוגרים מעזה או זו של ברק המופיע בדמותו האמיתית יחד עם הדמויות הבדיוניות של אסי כהן ואורנה בנאי. בעימות הזה שבין תקשורת שוחרת רייטינג לבין פוליטיקאים שוחרת חשיפה בכל מחיר יש חשש של יצירת מציאות מעוותת, סבורה גלילי-צוקר.

הספר מתאר את התהליך שפקד את התקשורת והפוליטיקה בעשורים האחרונים, אשר גרם לזילתם ההולכת וגוברת של השניים בעיני הציבור ולאובדן אמון הבוחרים במסגרות הפוליטיות. "המסגור הבידורי של הסוגיות הפוליטיות והפרשנות הצינית המתלווה אליהן, משניאים את הפוליטיקה ומנכרים חלקים גדולים של הציבור ממנה", היא קובעת (עמ' 13). המחברת מציגה את התהליכים האלה כפרספקטיבה היסטורית של שלבי ההתאמה שעברו הפוליטיקאים כדי

המעבר מטלוויזיה חד ערוצית לטלוויזיה רב ערוצית הכוללת שידורי כבלים ולווין, וכן הרחבת שידורי הרדיו לתחנות אזוריות, הם רק חלק מהשינויים הבולטים שתרמו לעיצובה של מפת תקשורת חדשה באמצע שנות התשעים. שינויים אלה, שניזונו גם מהתפתחות של טכנולוגיות תקשורת חדשות, לא פסחו על הציבור הדתי והחרדי בישראל. וכך אפשר בסוף העשור הראשון של שנת אלפיים לשרטט בקווים בהירים את מפת התקשורת הדתית החדשה.

החשיפה לטכנולוגיות התקשורת החדשות (כגון המחשב והאינטרנט) ואימוצן המהיר עימתו את הציבור הדתי עם דילמות חדשות.

קיים שוני אידאולוגי בין שני הציבורים, הדתי והחרדי, הבא לידי ביטוי במישור המעשי ביחס לשימוש באמצעי תקשורת המונים (למעט מדיום הדפוס). שוני מהותי זה אינו תוצר של פסיקה הלכתית, כפי שכותב הרב ישראל מאיר לאו, שכן "אין במקורות היהדות ובודאי במקורות ההלכה, התייחסות רבה לעתונות ולתקשורת [...] נושא העתונות ותקשורת איננו תופס מקום, ואם כן אז בודאי שולי" (עמ' 97). השוני האידאולוגי מקורו ביחס למודרנה, לחשיבה ולייצוגים התרבותיים והערכיים של החברה המערבית. אמצעי תקשורת המונים נתפסו במידה לא מבוטלת של צדק כסוכני שינוי שיש בכוחם לייבא לחברה הדתית תפיסות וערכים המנוגדים לתפיסה היהודית הדתית ולאורחות חייה.

לאור השינויים שהתרחשו ומתרחשים בתחום זה יש מקום לדיון נרחב ומקיף בהיבטיה השונים של התופעה ובאופני ההתמודדות של קבוצות שונות בתוך הציבור הדתי עם הדילמות שהיא מציבה.

הספר שלפנינו מחזיק שישה שערים: עקרונות בתקשורת המונים; הרבנים ותקשורת המונים; עיתונים ועיתונאים דתיים; חינוך ותקשורת המונים; אינטרנט ויהדות; ועיתונות וקהילות יהודיות ודתיות. בין הכותבים נמצא חוקרי תקשורת, לצד רבנים ועיתונאים. חשיבותו של הספר הוא בניסיון לדון בהיבטים השונים והייחודיים של השימוש באמצעי תקשורת בחברה הדתית. עם זאת, אסופת המאמרים חסרה חוט מקשר הן מבחינת ארגון הנושאים ועומק הדיון בהם והן מבחינה מתודולוגית. בולט בהעדרו פרק מבוא שיפרוש בפני הקורא את תהליכי השינוי ואת תמונת המצב העכשווית וימקד את

הסוגיות הייחודיות שהציבור הדתי נדרש להן ושאינן בהכרח שגורות אצל הקורא החילוני, כגון הלכות לשון הרע, דברים בטלים, והאיסור "לא תהלך רכיל בעמך". כן חסרה הבחנה ברורה (הן נושאית והן מתודולוגית) בין החברה הדתית והחברה החרדית.

מקום מועט מדי ניתן לטעמי למהפכה הנשית ואף הפמיניסטית בתקשורת הדתית. מאמרה של עליזה לביא (אחת משתי כותבות בספר) משרטטת את תהליך השינוי התודעתי שחל בציבור הדתי-צינוני בעקבות קריאתו של יונה גודמן (מזכ"ל בני עקיבא לשעבר) "לכבוש את התקשורת", מתוך כוונה להשפיע על עיצוב סדר היום של התקשורת הארצית. תהליך הפמיניזציה בתקשורת הדתית היה פועל יוצא של קריאה זו ומצבי קשיים ייחודיים בפני נשות תקשורת דתיות שמן הראוי היה להרחיב את הדיון עליהן.

אחד התחומים המרתקים במפגש בין אמצעי התקשורת והחברה הדתית הוא האינטרנט. אימוצו המהיר של המדיום והשימוש הנרחב בו בחברה החרדית העמידו את ההנהגה הרבנית בפני מציאות חדשה

המושג "מעגל". מכאן שגישתה של גוברין, כפי שהיא מצטיירת מן העיון בכרכים ג-ד של ספרה – שיצאו לאור לפני חודשים ספורים ומשלימים את מפעל האיסוף והשימור של כתביה הפזורים – היא יסודית, מקיפה ותובענית. היא מגשרת בין ההווה לעבר, בין הלוקלי לעקרוני, בין יצירות ספרות קונקרטיות למפעלים ספרותיים ארוכי שנים ובין תופעות פואטיות חדשניות למגמות ההיסטוריות שחוללו והולידו אותן.

אחד הכלים החשובים ששימשו את נורית גוברין במהלך שנות מחקרה וליוו את מסעה המחקרי הדיאכרוני-סינכרוני, היה העיתונות העברית, הכללית והספרותית. לשיטתה, "כתבי-העת הספרותיים הם הזירה התרבותית שבתוכה חיה ומתפתחת הספרות בכלל והספרות העברית בפרט. תולדות הספרות העברית הם במידה רבה תולדות כתבי-העת הספרותיים שלה, ומהלכה נקבע מכתב-עת אחד לחברו" (כרך ד, עמ' 297). להצהרה זו יש "כיסוי" מלא בכרכי קריאת הדורות שלפנינו, החושפים את עניינה המתמיד, העמוק והמורכב של גוברין בעיתונות הספרותית. על עניין זה מעידה נטייתה להקדים לעיוניה הביקורתיים בכתבי עת ספציפיים דברי מבוא עקרוניים בדבר חשיבותה של העיתונות לדורה ולדורות. כך היא עושה ברשימה המוקדשת להופעתו המחודשת של כתב העת ירושלים: **מאסף לדברי ספרות** (כרך טז, תשנ"ח, עורכים: בני-ציון יהושע ובלפור חקק) וברשימה המוקדשת למלאת שני עשורים להופעת כתב העת **לא נשכח** (תשמ"ה-תשס"ה, עורך: שמואל רפאלי) (כרך ד, עמ' 297-303, 308-313). ברשימות אלה ובאחרות חושפת גוברין את זיקותיה המגוונות של מחקרה אל העיתונות העברית.

לשיטתה של נורית גוברין נובעת חשיבותם של כתבי העת הספרותיים, בראש ובראשונה, מהיותם נייר הלקמוס של ההתרחשויות התרבותיות, החברתיות והספרותיות, המשתקפות בהם בלא שהות. כתב העת טבוע הרי בחותמה של העת, שהווייתה והלכי רוחה העיקריים ניכרים בו בבירור (כרך ד, עמ' 309). בהקשר זה ראוי להזכיר כי בפתח כרך א של האנתולוגיה הנדונה מיקמה נורית גוברין את המאמר העקרוני "לא בחלל הריק – ספרות בהקשריה", ששטח את ה"אני מאמין" המנומק והמובנה שלה, אשר היה נר לרגליה כל שנות עשייתה במחקר הספרות העברית ובהוראתה (כרך א, עמ' 25-34). מאמר זה מבאר את פנייתה של גוברין מדעת אל הקשריה הרחבים של המערכת הספרותית: הביוגרפיים, ההיסטוריים, הגאוגרפיים, התרבותיים והפואטיים. מכאן נובעת הזדקקותה המתמדת לשיטת התחקיר ולכתבי העת המאכסנים אוצר בלום של עובדות, של נתונים ושל מידע.

שנית, על אף הרושם העולה מדברים אלה, כאילו כתבי העת קשורים בטבורם אל לבת הקיום התרבותית בכל תקופה ותקופה, עניינה של גוברין בהם נובע ממקור רעיוני נוסף. עיון בכל כרכי קריאת הדורות (א-ד) מלמד כיצד נטלה על עצמה גוברין לחקור ולפרש, להנציח ולשמר את המערכת הספרותית, על מרכזה ועל שוליה גם יחד. על פי תפיסת עולמה אין אפשרות לתאר מערכת זו תיאור שלם בלי התייחסות ל"צדי הדרכים", שבהם התרחשו התרחשויות ספרותיות מעניינות ובלתי מרכזיות, ובהם פסעו יוצרים לעת מצוא, שנשכחו בחלוף השנים בשל התגוונות הטעם הספרותי או שהיו ונתורו בלתי ידועים. על פי תפיסה זו כתבי העת הם צוהר,

לעמוד בסטנדרטים החדשים של החשיפה שקבעו העיתונות המצהיבה (כדי לשרוד) והטלוויזיה (כמדיום בידורי). התוצאה הבלתי נמנעת היא התפתחותה של "הפוליטיקה הסלבריתאית", שאותה מפקים יועצי תקשורת אשר החליפו את סניפי המפלגה האנכרוניסטים.

גליליי-צוקר מקדישה פרק נכבד למשבר הפוקד את התקשורת הכתובה בעקבות התפתחות האינטרנט, תהליך המתרחש בעולם כולו. אפילו השבועון כבד הראש טיים, שהחליט להעסיק את אנה מארי קוקס, בעלת בלוג לרכילות באינטרנט, מסמן לכאורה את אופיה של ההתדרדרות. גם התקשורת הטלוויזיונית מנסה להתמודד עם בריחת הצופים לנישות המתפתחות של ערוצי כבלים ושל לוויינים, באמצעות הגדלת המינון של תכניות בידור וריאליטי.

התדרדרותן של הפוליטיקה והתקשורת, שהספר מציג אותה, נראית לכאורה בלתי הפיכה, מאחר שמלחמת הקיום שלהן הולכת ומחריפה והסטנדרטים נעשים נמוכים יותר ויותר. הן נדמות לעתים לשני אנשים הנסחפים בים סוער ואוחזים האחד בשני כדי להינצל, דבר שעלול דווקא להאיץ את צלילתם לתהום.

אבל הפלא ופלא, למרות החזון האפוקליפטי של נפילת האמון של הציבור בפוליטיקה בבחירות לנשיאות בארצות הברית ב-2008 נרשם אחוז הבוחרים הגבוה ביותר זה מאה שנים. גם בישראל נבלמה הירידה באחוז הבוחרים שהסתמנה במערכות הבחירות האחרונות, וב-2009 אף נרשם גידול מסוים בו. הסבר מסוים אפשר לראות בשילוב האינטרנט במערכת הבחירות המאפשר מעורבות גדולה של האזרחים בקשר עם נבחריהם ובתעמולת הבחירות. לדברי אל גור, סגן נשיא ארצות הברית לשעבר, האינטרנט יוצר זיקה חזקה יותר בין הפוליטיקאים לבין האזרחים מאחר שמדובר במסר דו-סטרי לעומת המסר החד-סטרי של הטלוויזיה.

גליליי-צוקר היא חוקרת ומרצה לתקשורת באוניברסיטת בר-אילן, ובעבר עיתונאית ועורכת בעיתון הארץ. עובדה זו ניכרת בטקסט הכתוב בשפה עכשווית וקולחת המיועדת לא רק להשכיל את הקוראים אלא גם לעניין אותם, כפי שהדבר מקובל בספרי לימוד אקדמיים לתקשורת בארצות הברית. ספר זה, המצטרף לספרה הקודם, **הטלפוליטיקאים: מנהיגות פוליטית חדשה במערב ובישראל**, תורם ללימודי התקשורת בארץ. מרבית המאמרים שעל הסטודנטים לתקשורת בארץ לקרוא כתובים בשפה ארכאית, שאינה ייודיתית לקורא המודרני.

ברוך לשם

* ראו הרחבה בנושא במאמרי "חוזרים לכיכר העיר (האלקטרונית)", בגיליון זה.

כתבי העת במעגליהם

נורית גוברין, **קריאת הדורות: ספרות עברית במעגליה**, כרכים ג-ד, ירושלים, כרמל, 2008.

כותרת ספרה של נורית גוברין – **קריאת הדורות: ספרות עברית במעגליה** – מלמדת אותנו על הממשק שבין ההיבט הדיאכרוני לבין ההיבט הסינכרוני שבעבודתה: ציר הזמן המשתמע מן המושג "קריאת הדורות" מצטלב עם ההתבוננויות הבורזמניות, שאותן מניח

את דרכה המקצועית כפולת הפנים. מחד גיסא כל המאמרים המכונסים בכרכים שלפנינו ראו אור לראשונה בכתבי עת, ועל כך ניתן לעמוד בנספח הביבליוגרפי המפורט המופיע בסוף כרך ד (כרך ד, עמ' 402-393). רוב המאמרים הללו הם מאמרים אקדמיים המוקדשים לשימורה של הספרות העברית ולהנצחתה ב"מסלול היציב" שלה, כלשונה של גוברין. מאידך גיסא, כעדותה, היא מקפידה להיות קשובה גם אל ה"מסלול הסוער" של מערכת הספרות (כרך ד, עמ' 354). מכאן הקפדתה שלא להסתגר בד' אמות של המחקר ההיסטוריו-ספרותי ולהגיב גם על התרחשויות ספרותיות אקטואליות בנות הזמן. על מעורבותה זו מעידים גם השתתפותה הקבועה במשאלים עיתונאיים שנתיים וגם דברי הוויכוח והתגובות השלחה למערכות העיתונים בנושאים שעוררו להבעת דעה אישית ולתיקון עובדות (כרך ד, עמ' 340-392). כפי שכתבה בפתח הדבר לכרכים ג-ד, יש בתגובות הללו "כדי ללמד שמץ מן המתרחש בחיים הספרותיים הערים, המתקיימים במדורי התגובות והמכתבים למערכת של כתביה העת הכלליים והספרותיים, הרוחשים בגלוי ובסתר" (כרך ג, עמ' 8).

סיבה נוספת לזיקתה העמוקה של גוברין לכתבי העת נעוצה בהתעניינותה בפן האישי, הביוגרפי, של יוצרי הספרות העברית. במאמרה "צריך ביוגרפיות" שוטחת גוברין את תפיסתה כי ההבנה והמחקר הביוגרפיים הם יסודותיו של בניין המחקר הספרותי של היום: "הקורא צריך ביוגרפיות. מחקר הספרות צריך ביוגרפיות. היוצר צריך ביוגרפיות" (כרך ג, עמ' 28-34). על יסוד זה מקדישה גוברין תשומת לב מיוחדת לתפקידו של עורך כתב העת. היא איננה מסתירה את הסיבה לכך, בהיותה בתו של החוקר ישראל כהן ז"ל, שעשה למעלה משלושה עשורים ליד שולחן העריכה של כתב העת הפועל **הצעיר** (יצא לאור בשנים 1907-1970), ומתוכם שימש 22 שנים כעורכו הרשמי (1948-1970). היא מעידה אפוא, ממקור ראשון, כי הסיבה העיקרית לאריכות ימיהם של כתבי עת היא מסירותם של עורכיהם, הרואים בהם מפעל חיים. גם כשכתב העת יוצא מטעמים של גוף ממוסד או של תנועה כלשהי, טוענת גוברין, הוא זקוק לעורך שיתמסר לו בכל מאודו. העורך מטביע בו טעם אישי ומכתיב את צביונו ומכאן שכל "כתב-עת הוא דיוקנו של עורכו" (כרך ד, עמ' 298). יש להדגיש עוד כי למלאכת העריכה נודע תפקיד בעיצוב הפואטיקה בת הזמן, משום שמגמות העריכה של כתבי העת משפיעות על החומרים הספרותיים המתפרסמים בהם ועל פתיחותה, או שמרנותה, של הסצנה הספרותית ליוצרים צעירים ולכלי תיאור והבעה חדשים. המאמר המוקדש ל"דב סדן כעורך המוסף לספרות של **דבר**", חושף בהקשר זה את הערכתה העמוקה של גוברין למושא המאמר, מורה ורבה דב סדן, שהצליח להפוך את המדור הספרותי שערך "למרכז תרבותי וספרותי, במה לסופרים ותיקים ומתחילים, זירה לעידוד כישרונות, בית לסופרים עולים וסופרים היושבים רחוק, סדנה לטיפוח כתיבתן של נשים ועוד ועוד" (כרך ד, עמ' 409).

בכל כתב עת טמון הפוטנציאל לרב תפקודיות מעין זו, ונורית גוברין, ערה לפוטנציאל זה, התמסרה למחקרו ולהפצתו, ובכך עשתה לו נפשות כאותם עורכים מסורים שהיא כה מעריכה.

עינת ברעם אשל

לעתים יחיד, אל אותם שוליים תרבותיים, אל פכיה הקטנים והנשכחים של מציאות נתונה ואל נקודות המוצא והמניעים הראשוניים (שאינם תמיד ידועים) של תהליכים היסטוריים. על תפקידם זה של כתבי העת מעידים מאמריה של גוברין שעניינם אותם "צדי הדרכים" בספרות העברית. כך למשל מאמרה "הקול המזרחי בספרות העברית – ההתחלות" (כרך ג, עמ' 341-354), שממצאיו נשענים על עיון מדוקדק בעיתונות הכתובה משנות השמונים של המאה התשע-עשרה ועד לתקופת המנדט הבריטי בארץ ישראל. גוברין טוענת כי "יש לראות את העיתונות כערש הספרות הארץ-ישראלית וכמקום מפגש של אשכנזים וספרדים" (כרך ג, עמ' 342), ובכך היא מעניקה לעיתונות מעמד של אתר בעל סמכות תרבותית ניכרת. מעמד זה מודגש ביתר שאת במאמר אחר, שבו יש לעיתונות תפקיד כפול: צוהר אל אינווסטר נתונים שכוח ובה בעת מושא חקר בפני עצמו. מאמר זה, "נשים בעיתונות העברית – ההתחלות" (כרך ג, עמ' 271-291), שופך אור על תהליכי השתלבותן של נשים בעיתונות העברית, בדרך כלל כיוצרות שביקשו לפרסם בה את פרי עטן ונתקלו בקשיים רבים. נאמנה להשקפת עולמה בדבר חשיבותם של פרטי המיקרו-קוסמוס מתארת כאן גוברין גם את מכתביהן של נשים לעיתונות, אם מכתבים "פורמליים" למערכות עיתונים, אם מכתבים פרטיים לעורכים. בדרך זו של כתיבת מכתבים, טוענת גוברין, חדרו נשים אל שולי מערכת הספרות העברית. הייתה זו דרך ארוכה, הדרגתית ומתמשכת, אך בה בעת גם "נועזת ומאיימת פחות" על הגברים שעשו במרכז המערכת. כתבי עת הם כלי תקשורת העוזר ללכד "קהילות מדומיינות" על ידי יצירת אתוס משותף, סבורה נורית גוברין. עובדה זו באה לידי ביטוי מיוחד בכתבי עת של "צעירים", המבקשים לעצמם מסגרת חדשה לביטוי יצירתי, עצמאי ומקורי. גוברין מתארת תופעה זו בענייניות ונדרשת גם אל הפולמוס המלווה לא אחת את הופעתם של כתבי עת מעין אלה, ומעיד לדעתה על חיים ספרותיים עשירים ותוססים (כרך ד, עמ' 289-299). בהקשר זה מעניינת במיוחד רשימתה לרגל הופעת כתב העת **הו!** (2005, עורך: דורי מנור), שבו ממקמת עצמה גוברין בשתי עמדות. ראשית, היא מנצלת הזדמנות זו כדי לתאר את הפולמוס הרועש שליווה את הופעתו של כתב העת כחוליה נוספת בשלשלת קבלות הפנים העוינות שלהן זכו סופרים צעירים וכתבי עת חדשים במהלך ההיסטוריה של הספרות העברית החדשה. היא עומדת ברשימתה על סיבותיו של פולמוס זה ועל מאפייניו. שנית, היא אינה נמנעת מהצטרפות לפולמוס זה בנקיטת עמדה מחייבת, המעודדת את "כל מי שמקבל על עצמו את מסכת הייסורים הכרוכה בהוצאת כתבי-עת חדש", ומבקרת את ההצלפה הביקורתית, את הסרקוזם ואת הזלזול שליוו את גיליונו הראשון של כתב העת (כרך ד, עמ' 304-307). התייחסותה הפתוחה והפלורליסטית אל כתבי העת, כולל החדשים, האוונגרדיים והיומריים שבהם, נובעת גם מראייתה אותם כ"חממה" ליוצרים חדשים, שלה תרומה מכרעת להמשך קיומה של מערכת ספרותית עשירת דורות ומגוונת פנים.

עניין אחרון זה מאיר את זיקתה של נורית גוברין אל העיתונות מזווית נוספת, של חוקרת וכותבת מעורבת וערנית, שפרסמה מפרי עטה בעיתונים ובכתבי עת רבים מספור. פרסומיה בעיתונות משקפים